

СПЕЦИАЛИЗИРАН НАУЧЕН СЪВЕТ ПО ПСИХОЛОГИЯ ПРИ В А К

=====

Катя Георгиева Стойчева

**ЛИЧНОСТОВОПСИХОЛОГИЧЕСКИ ПРЕДПОСТАВКИ ЗА
ТВОРЧЕСКА ПРОДУКТИВНОСТ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

Дисертация

за присъждане на научната степен
"кандидат на психологическите науки"

Научен ръководител: доц. к.ф.н. Иван Паспаланов

Рецензенти: 1.ст.н.с. I ст. к.ф.н. Енчо Герганов

2. доц. к.п.н. Хайгануш Силгиджиян

София, 1992 г.

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от Катедрата по Обща,
Експериментална и Генетична Психология при Философския Факултет на СУ "Св.

Кл.Охридски "

Защитата на дисертацията ще се състои на 170693 от 18⁰⁰ часа в
зала.....N° 2 на заседание на Специализирания Научен Съвет по
Психология при ВАК. Материалите по защитата са на разположение в кабинет No
59, СУ "Св. Кл.Охридски "

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Състояние и актуалност на проблема. Проблемите на творческата личност, на нейното развитие и реализация са винаги актуални и са значими както за обществото, така и за отделната личност. Не по-малък е и изследователският интерес към тях. След десетилетия интензивна работа в тази област науката вече се разделя с онази ограничена представа за творчеството, която го свързва единствено с определен вид дейности или с изявите на малобройни избранници; на нейно място идва идеята за креативността като позитивно, съзидателно отношение към света и към своя собствен живот, което стои в основата на обществения прогрес и на личностното израстване на индивида.

Промените в нашия живот ни принуждават все по-активно да търсим нови форми на конструктивно взаимодействие с динамичния и пълен с неопределеност свят. Процесите на социална промяна активизират потребността от нови, нетрадиционни решения на основни социални проблеми. Не по-малко значим е този процес и на личностово равнище. Процесът на преоценка на ценностите, на преосмисляне на житейската стратегия и търсене на нови форми на продуктивно поведение протича особено интензивно при младите хора и изисква цялостна мобилизация на личностовите им ресурси.

Комплексността на продуктивните механизми на човешкото поведение и нарастващото съзнание за тяхната значимост в индивидуалното развитие на всеки от нас и за бъдещия прогрес на всички нас предполагат и изискват активно търсене и изучаване на все нови изследователски възможности, които ще ни доближат до по-пълното опознаване и разбиране на творческото функциониране на личността.

Актуалността на проблема произтича и от непълнотата на познанието в областта на личностовите механизми на творческото поведение. Налице е

недостатъчна разработеност на проблема на теоретично равнище, както и непълнота и ограниченост на емпиричния материал. Отсъствието на единна теория и методологическото и методическо разнообразие на изследователските решения стимулира търсенето на нови подходи към проблема за личностовопсихологическите предпоставки за творческа продуктивност. Подходи, които в по-голяма степен да имплементират достиженията на психологията на личността в областта на изследванията на развитието и реализацията на творческата личност. Актуалните потребности на психологическата наука и практика у нас насочват към верификация на основните научни резултати за специфичните условия на българската културна среда и обогатяване на методологическия инструментариум.

Предмет на предлагания дисертационен труд са психологическите изследвания на творческата личност, а обект на анализ са личностовопсихологическите предпоставки за творческа продуктивност. Основната цел на дисертацията е да изследва взаимовръзките между личностовите характеристики и параметрите на индивидуалната креативност в съдържателен план (характер на взаимовръзките личностови характеристики - параметри на креативността) и по отношение на методологическите възможности и ограничения на различните изследователските подходи към този проблем.

За решаването на тези задачи бяха реализирани: 1/теоретичен анализ и оценка на различните методологически подходи към изследването на личностовопсихологическите предпоставки за творческа продуктивност и 2/емпирично психологическо изследване на взаимовръзките на елементи на динамично-мотивационната сфера на личността (творческа мотивация, толерантност към неопределеност, личностова ригидност) с креативността, измервана в параметри на творческото мислене.

Дисертационният труд е разработен в обем от 144 страници. Резултатите са представени в 46 таблици и 13 фигури. Библиографията включва 100 заглавия. Дисертационният труд съдържа увод, три основни глави, заключение, библиография и приложение.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В УВОДА на дисертацията се очертава предметната отнесеност на нейната проблематика в областта на психологическата наука, целта на работата и потенциалните научни приноси от разработването на темата.

Глава ПЪРВА "Теоретикометодологически анализ на личностовопсихологическите изследвания на творческата продуктивност" включва две части.

Първата част е разделена в три параграфа и представя основните направления в изследванията на личностовопсихологическите предпоставки за творческа продуктивност. В центъра на методологическата рефлексия е използваният от изследователите начин за идентификация на творческата личност. На основата на анализа на литературните данни по проблема се осмислят критично специфичните възможности и ограничения на изследователския дизайн и начина на интерпретация на данните, свързани с избора на процедура за идентификация на личностната креативност. Проблематизира се критерият за творческа личност като фактор със значимо влияние върху съдържателната страна на получаваните резултати и, в следствие на това, като основа за разграничаване на три различни изследователски подходи.

Първият подход обединява голяма група изследователи (Ф.Барън, Д.МакКиннън, А.Роу, Б.Блум), които разглеждат творческата личност като личност, която създава творчески продукти. Съответно вниманието се насочва към изследване на различни групи хора, чиито професионален труд изисква определена степен на креативност и които вече са реализирали високо равнище на

творчески постижения в продуктите на своята дейност. Търсят се обективни измерители на креативността на постиженията на тези индивиди, предимно на базата на функциониращите в обществото механизми за отсяване на най-високото равнище на изява в съответната професионална общност, и оценяване на тяхната значимост.

Биографичните изследвания на изтъкнати творци от минали исторически епохи (Кокс,1959; Симънтън,1984; Кетел,1970) имат своето предимство в по-високата обективност при подбора на изследваната съвкупност, но и много по-големи ограничения, свързани с неточност, непълнота или нерелевантност на информацията, с която изследователите боравят, и възможни изкривявания в интерпретацията на фактите поради различия в историческите епохи.

Постиганията в различните сфери на човешката дейност обаче не са равностойни от гледна точка възможността и готовността на обществото да оцени тяхната креативност (МакКиннън,1978; Е.Пикард,1990). Друг проблем при този подход е доколко подбраната по този критерий извадка е представителна по отношение на съвкупността на всички творчески личности. Също така при този характер на изследваната съвкупност винаги остава открит въпроса: Каква е собствено ролята на личностовите характеристики в творческия процес: 1/дали специфичните личностови характеристики на индивидите са причина за тяхните творчески постижения или 2/дали личностните характеристики са следствие от творческата му изява.

Един опит да се преодолее това ограничение е ретроспективното изследване на развитието на твореца в детските и юношеските му години (А.Роу, Б.Блум, Ф.Барън). Тези изследвания могат да дадат релевантна и достатъчно надеждна информация за детските преживявания на твореца, но не е възможно да се върнем във времето и да изследваме ранните етапи на неговото личностово

развитие. Могат само да се правят предположения за механизма на взаимовлияние на средовите фактори и индивидуалните предразположености, довел до формирането на едни или други качества на индивида и неговата творческа изява. Валидизация на получените при изявени творци резултати се търси и в изследването на високо креативни деца и юноши (МакКиннън,1978; М.Ранкоу,1986; Пауърс и Дъглас,1983): ако констатираният комплекс от характеристики се проявява още в най-ранна възраст, то тогава можем да ги разглеждаме като причина, а не следствие от творческата изява.

Сравняването на получените при деца и юноши резултати с резултатите, получени при зрели творци обаче е силно затруднено от нееднакво строгия критерий за креативност. Разработват се и се използват различни скали за оценка на творческите постижения на учениците, където акцентът се поставя върху наличието на реализирани и публично признати творчески продукти (Барън,1969; М.Ранкоу,1986). Заедно с това обаче често се използват съществуващи образователни структури, които дават диференцирана подготовка на специално подбрани деца (Пауърс и Дъглас/1983/, О'Брайън/1989/ Д.Маккинън,1978). Възможността получените резултати при високо креативни творци да се валидизират върху тези извадки се ограничава от факта, че учениците в тези програми се подбират изключително по успех, училищни постижения и евентуално интелигентност, а не креативност. В много случаи (Торанс,1974) като източник на преценка за креативността на деца и юноши се използва учителската преценка или оценката на съученици/връстници. Валидността на учителската преценка като критерий до голяма степен зависи от това, доколко условията в училище позволяват и изискват от учениците да проявяват, а от учителите да наблюдават творческо поведение. Затруднения могат да възникнат и поради нееднозначността на използваните понятия за описание на творческото поведение (Ф.Стоянова,1987). Ако при изследванията на изявени творци

експертът е професионалист в областта, за която се произнася, тя е само една и е сфера на творческа изява на индивида, които е обект на творческо оценяване, то при учителите/съучениците/ връстниците нито едно от тези условия не е изпълнено. Нещо повече, тук експертите и оценяваните са в непосредствени междуличностни отношения, които неизбежно се отразяват - съзнателно или не, върху техните оценки (Делас и Гаер, 1970). А това неизбежно се отразява и върху характера на получаваните резултати за взаимовръзката личностови характеристики - креативност.

Един от най-популярните критерии за креативност както при изследванията на деца и юноши, така и при възрастни, са индивидуалните постижения по тестовете за креативност/тестове за творчески способности/, които са в основата на обособяването на втория подход. Самото понятие тестове за креативност е доста общо и конкретните методики, които се включват в тази група, се различават значимо една от друга, както в теоретикометодологическите си основания, така и в конкретната им методическа реализация. Основното, което то визира, е измерването на креативността като потенциал, като достояние на индивида, независимо от това, дали той се е реализирал или не. Този критерий в по-голяма степен е освободен от ценностното влияние на конкретната социална ситуация върху измерването на индивидуалната креативност, в по-чист вид служи като измерител на творческите възможности на индивида. Общото между различните методики е тяхната насоченост към измерване на индивидуалните различия в когнитивната сфера, които характеризират равнището на творческия потенциал на индивида. При този подход проблемът за творческата личност се превръща в проблем за взаимовръзката и взаимодействието на интелектуалните и личностови характеристики на индивида. А проблемът за валидността на получаваните резултати в сферата на творческата личност да голяма степен се определя от валидността на тестовете за креативност.

Съществуващите концептуални различия между отделните методики /напр. батерията на Гилфорд и тестовете на Торанс измерват мисловни способности, докато скалата на Барън и Уелш измерва параметри на когнитивния стил на индивида/ не могат да не намерят отражение в нееднозначните данни за връзката личностни характеристики - тестови показатели за креативност (Делас и Гаер, 1970; Никълс, 1972).

Превръщането на креативността от белег на постиженията на индивида в белег на самия индивид значително разширява изследователските възможности. На първо място това се осъществява за сметка на разширяване обхвата на изследваните лица - операционализацията на креативността в количествено измеряемо свойство, което всеки един индивид може да притежава в определена степен, позволява заключенията за личностните характеристики на креативните индивиди да се правят върху значително по-широка основа. Второ, всички онези фактори, които влияят върху селектирането на високо креативни индивиди чрез социално признати и реализирани постижения /пол, възраст, социален контекст/, тук могат да бъдат изолирани/ понеже е изолиран творческия потенциал/ и да бъде изследвана както тяхната връзка с креативността, така и влиянието им върху връзката креативност - личност. Трето, разширяват се възможностите за експериментално верифициране резултатите, получавани в различни емпирични проучвания по проблемите на творческата личност.

Резултатите на Смит и Карлсон (1983), на Барън (1969) и Кац (1984) ясно показват едно ограничение на най-често използвания изследователски дизайн - сравняване на личностните характеристики на високо и ниско креативните индивиди, идентифицирани като такива на базата на един тест или даже на един отделен тестови показател, и очертават възможните насоки за преодоляването му: чрез изследване на връзката на личностовите характеристики с една по-обща, по-цялостна когнитивна конфигурация на индивида, която отразява

постиженията му по различни, релевантни на възприетия модел за креативност когнитивни параметри.

И на двата очертани досега подхода е присъща следната схема: заключенията за личностовите предпоставки за творческа продуктивност се извеждат на основата на една априори ограничена извадка: от характеристиките на личностите, реализирали високи (професионални или тестови) творчески постижения, се правят изводи за личностните характеристики, които са свързани с креативното поведение. А такава една схема винаги носи рискове от грешки: било то поради случайност и грешки в измерванията на творческите постижения, било то поради систематическото влияние на други фактори, напр. социални. В резултатите от тези изследвания влиянието на личностните характеристики върху креативността не може достоверно да се отдели от социалната ситуация на развитие и реализация на креативната личност. А това е необходимо не защото социалните фактори и личностовите променливи са независими, а защото концептуализирането им в отделни променливи би позволило по-дълбоко проникване в продуктивните механизми на човешкото развитие.

Обособяването на групата с високи творчески професионални постижения минава през редица ограничителни сита: на професията/има професии, които се считат в по-голяма степен творчески от други/, на възрастта/човешката продуктивност има своя пик в определена възраст, която е различна за различните видове дейности/, на пола/на жените им е отказан широкия достъп до реализирането на творчески постижения, които имат мъжете/. При втория подход - обособяване на групата с висок творчески потенциал - много от тези ограничения могат да бъдат избегнати, но и тук не може да се постигне гарантирано обхващане на всички индивиди с висок творчески потенциал/поради спецификата на тестовете за креативност, от една страна, и поради спецификата на творческия потенциал, от друга/, което вече създава предпоставки за

изкривявания на резултатите от изследването на личностните характеристики на високо креативните индивиди. При този тип изследвания отговорът на въпроса: Каква е творческата личност и какви са механизмите на нейното развитие ? в значителна степен се влияе от предшествуваният го отговор на въпроса: Коя е творческата личност?

Представителите и на двата разгледани досега подхода изхождат от тезата, че високо креативните индивиди се различават по своите личностови характеристики и на основата на изследването на личностните характеристики на индивидите, реализирали в реална или тестова ситуация творчески постижения, правят своите изводи за творческата личност и нейните характеристики.

В психологическите изследвания на творческата личност обаче се обособява и един трети подход, когато изследователите тръгват от представата /концепцията/ за творческата личност и нейните характеристики. Тогава тяхната дейност се насочва към конструиране на адекватен инструментариум за измерване на тези характеристики и към изследване на тяхната психологическа същност и значение, на ролята и мястото им в развитието и реализацията на личността. Изследователските подходи в това направление са също така разнообразни, базират се на различни теоретични подходи, използват различен инструментариум и са насочени към изследване на различни проблеми. Обединява ги това, че от изследване на личностните характеристики на креативния индивид се преминава към изследване на креативните личностови характеристики на индивида. Въпросът престава да бъде: Каква е мотивацията/интересите, ценностната ориентация, самосъзнанието/ на креативния индивид? и отстъпва място на въпроса: Как творческата мотивация на индивида /творческата нагласа, отношението към себе си като към творческа личност/ влияе върху неговото поведение и реализация? В известен смисъл сега самата личност се разглежда като творчески продукт на своето развитие.

При такъв подход се снемат ограниченията, присъщи на другите два подхода по отношение на подбора на индивидите, на базата на чиито личностови характеристики се правят изводите за творческата личност. В предишните направления се използват традиционни личностни методики, чието приложение към високо креативния индивид го отнася към един или друг полюс на измервания от тях континуум. Получава се една пъстра картина, която описва, но не обяснява спецификата на творческата личност. При този подход се конструират нови методики, насочени към измерване на едни или други характеристики на личността, които определят нейното развитие и функциониране като творческа личност. Тук възможностите и ограниченията (както в теоретичен, така и в чисто методичен план) на използвания инструментариум определят преди всичко валидността и сферата на приложение на получените резултати. Различните използвани методики съдържателно се базират или на различни теоретични концепции(Д.Богоявленская, А.Маслоу) или на данните от различни емпирични изследвания (Х.Гъф).

Във Втората Част на Глава ПЪРВА специално внимание се отделя на анализа и оценката на литературните данни за взаимовръзката на творческата мотивация, толерантността към неопределеност и личностовата пластичност с различни параметри на креативността. Прави се извода, че съдържанието на личностовите конструктори, съществуващите теоретични модели на индивидуалната креативност (Торанс,1979; Стернберг и Любарт,1991; Урбан, 1990) и редица експериментални данни дават основание да се очаква положителната им връзка с креативността. Заедно с това се отбелязва недостатъчната разработеност на този проблем в теоретичен, методологичен и експериментален план по принцип и за българските условия в частност.

Глава ВТОРА "Обща постанова на експерименталното изследване" се

състои от седем параграфа, в които са представени основните параметри на емпиричното психологическо изследване.

Целта на изследването е да се установи в структурно-функционален план характера на взаимовръзките между творческа мотивация, толерантност към неопределеност, личностова ригидност и параметрите на креативността, измервани чрез Торанс - тестовете за творческо мислене, както и дали и в каква степен тези взаимовръзки се влияят от равнището на интелигентност на изследваните лица. Хипотезите на изследването се отнасят до: I.Характера на взаимовръзката между изследваните личностови параметри и параметрите на креативността (1. Ще се наблюдава слаба, до умерена положителна взаимовръзка между творческа мотивация и изследваните параметри на творческото мислене; 2. Ще се наблюдава слаба, до умерена положителна взаимовръзка между толерантност към неопределеност и изследваните параметри на творческото мислене; 3.Ще се наблюдава негативна взаимовръзка между личностова ригидност и изследваните параметри на творческото мислене); II. Наличието на влияние на фактора интелигентност върху характера на взаимовръзките между личностовите характеристики и параметрите на креативността.

Обект на изследването са 202 ученика (98 момчета и 104 момичета), на възраст от 15 до 16 години, от 9-ти клас на две столични училища - едно общообразователно и един техникум. Изследването бе проведено групово и на четири етапа. Спазваха се стандартните инструкции за групово прилагане на тестовете за интелигентност и креативност и фиксираните в методическите указания стандартни времеви ограничения при тестовете за креативност.

Инструментариумът на изследването включва скали за регистрация и измерване на индивидуалните различия по изследваните личностови дименсии :

творческа мотивация (Скала за Творческа Мотивация на Е.Пол Торанс); толерантност към неопределеност (Скала за Толерантност към Неопределеност АТ-20 на А.П.МакДоналд); личностова ригидност (Въпросник за измерване на Личностовата Ригидност на Ив.Паспаланов). Представени са резултатите от психометричния анализ на методиките и от тяхни валидизационни изследвания. Прогресивните Матрици на Рейвън са използвани за измерване индивидуалните различия в равнището на интелигентност. Индивидуалните различия в креативността са представени чрез индивидуалните различия в способностите за творческо мислене, измервани чрез Торанс - тестове за творческо мислене, Вербална и Графична Б форми.

Математико-статистическата обработка на данните се основава на основни процедури за дескриптивен анализ, корелационен анализ и дисперсионен анализ.

Глава ТРЕТА "Анализ и интерпретация на получените резултати и изводи от изследването" представя резултатите от емпиричното изследване и тяхното обсъждане в 16 параграфа, организирани в четири тематични групи: обобщени резултати от изследването, описание и анализ на характеристиките на основните показатели за изследваната съвкупност, анализ на взаимовръзките между изследваните показатели и обобщени изводи от изследването. Интерпретацията на резултатите се прави по посока на натрупаните в литературата експериментални данни, в светлината на теоретическите очаквания за характера на изследваните взаимовръзки, с оглед на специфичните характеристики на изследваната съвкупност.

Между **творческата мотивация** и изследваните параметри на творческото мислене съществува положителна, макар и статистически незначима, слаба корелация. Получените резултати се вписват в теоретичната схема на автора на методиките и съответствуват на приведените от него експериментални

данни (Торанс, под печат). Наблюдаваната зависимост е по-силно изразена при невербалните индикатори за креативност и достига статистическа значимост само в групата на момчетата по отношение на връзката творческа мотивация - оригиналност на графичните изображения. Тази корелация е устойчива и не се променя значимо при елиминирание на влиянието на фактора интелигентност върху връзката творческа мотивация - творческо мислене. Не се наблюдава и статистическо значимо взаимодействие между факторите интелигентност и творческа мотивация при влиянието им върху параметрите на творческото мислене.

Съгласно теоретичния модел на П.Торанс (1979) променливите творческа мотивация и творчески способности, заедно с творческите умения за решаване на реални учебни, професионални и жизнени проблеми се взаимодопълват в системата от индивидуалнопсихични предпоставки за творческо развитие и реализация на индивида.

В рамките на настоящето изследване не бе установена определена закономерност във взаимовръзките на **толерантността към неопределеност** с изследваните параметри на творческото мислене, както и в повлияването им от равнището на интелигентност на изследваните лица. Получените резултати обаче зависят както от характера на използваните инструменти, така и от съдържанието на измерваните конструкти, поради което не може да се направи категорично заключение за ролята на позитивната нагласа и ориентация към ситуации на неопределеност в развитието и реализацията на творческия потенциал на индивида.

Показаната ниска толерантност към неопределеност от изследваната съвкупност като цяло има свой определен психологически смисъл и може да бъде интерпретирана в светлината на основните задачи, които трябва да решава изследваната възрастова група на този етап от своето развитие. Ранното

юношество търси своята идентичност чрез снемане на неопределеността както в личностов и социален, така и в поведенчески план. Затова деветокласниците се самоидентифицират по-скоро чрез личностова нагласа за избягване на неопределеността (чрез правене на избор и вземане на решение), отколкото чрез проява на предпочитание към ситуации на неопределеност.

Възможна е и друга интерпретация на получените резултати във връзка със специфичните условия на развитие на българското общество в момента. В условията на социална нестабилност хората имат особено силна потребност от стабилност и еднозначна определеност в ценностните основания на своето поведение (Симънтън,1984).

Особен интерес в светлината на разглежданата проблематика представлява незначимата и дори отрицателна за групата на момичетата корелация между ТН и показателя Устойчивост към преждевременно приключване на проблема, който показател в известен смисъл може да се разглежда като когнитивен еквивалент на тази личностова характеристика. Преждевременното приключване на проблема се изразява в стремежа да се снесе неопределеността на ситуацията (задачата) чрез намирането на бързо и лесно решение (а е преждевременно, защото обикновено този подход води до стандартни решения без творчески принос). Способността на индивида да оперира с отворени структури на когнитивно равнище се оказва несвързана с личностовата му нагласа за приемане и предпочитане на ситуации на неопределеност. Два съдържателно близки компонента на творческата организация на индивида са разграничени във функционален план.

Между **личностовата ригидност** и креативността съществува негативна и статистически достоверна (за 9 от 11-те изследвани параметри) **взаимовръзка** : личностовата пластичност и флексибилност е положително свързана с генерирането на повече, по-разнообразни, интересни и оригинални отговори при

решаването на творчески задачи. Наблюдаваната **взаимовръзка** е значима общо за изследваната група и в подгрупата на момичетата и се съгласува с получени от Торанс(1974) експериментални данни. Тази зависимост като цяло е устойчива, макар и да се влияе съществено от равнището на интелигентност на изследваните лица по отношение на два от невербалните показатели: оригиналност на графичните изображения и устойчивост към преждевременно приключване на проблема при момичетата. Наблюдава се значимо взаимодействие между факторите интелигентност и личностова ригидност при влиянието им върху вербалните индикатори за креативност: в групата на нискоинтелигентните не се наблюдава положителното влияние на ниската личностова ригидност върху постиженията по креативност.

Значимите различия в силата и в характера на взаимовръзките между изследваните личностови характеристики и параметрите на творческото мислене са още едно емпирично потвърждение на сложната природа и комплексния характер на личностовата компонента на индивидуалната креативност; заедно с това те валидизират избрания изследователски подход като ефективен метод за изследователска работа по проблемите на творческата личност.

Съществени различия се наблюдават и в характера на взаимовръзките на различните индикатори за творческо мислене както с интелигентността, така и с личностовите характеристики. **Вербалните индикатори** са по-хомогенни както по съдържание, така и по начин на измерване, но и при тях се наблюдава тази тенденция. Влиянието на интелигентността върху творческата продуктивност на индивида е по-силно изразена при вербалните оценки за продуктивност, гъвкавост, оригиналност и при сумарния вербален индикатор; индивидуалните различия във вербалната продуктивност по-често от другите се повлияват от равнището на интелигентност на изследваните лица. При невербалните индикатори е по-силно изразена положителната връзка с творческата мотивация;

оценката за оригиналност на графичните изображения корелира значимо с творческата мотивация в групата на момчетата. Различна е връзката им с личностовата ригидност - по-слаба, отколкото при вербалните индикатори, и също така по-силно се повлиява от интелигентността. Равнище на абстрактност на заглавията като тестови индикатор отразява степента на семантична отдалеченост между графичното изображение и неговото заглавие и е показателят, който дава най-висока, макар и незначима положителна корелация с толерантността към неопределеност. Детайлизацията на графичните отговори е невербалният показател, при който най-ясно се проявява положителната връзка с интелигентността.

Получените резултати потвърждават както теоретичната представа за многомерната природа на творческите способности на човека, така и необходимостта от по-нататъшно изследване на отделните им компоненти, тяхната психологическа структура и взаимовръзките им с неинтелектуалните параметри на креативността.

В рамките на настоящето изследване беше наблюдавано и влияние на личностовите параметри върху връзката интелигентност - креативност: влиянието на фактора интелигентност върху параметрите на творческото мислене придобива статистическа значимост, когато се анализира за различни равнища на личностовите фактори.

В психологическата литература по проблемите на креативността и нейната връзка с индивидуалните различия в равнището на интелигентност (Торанс, 1974; 1989; Хатти, 1972; 1974; Уолъч и Коган, 1968; Делас и Гаер, 1970; Върнън, 1972;) е натрупан богат теоретичен и експериментален материал, свидетелстващ за влиянието на следните фактори върху тази връзка : 1/природа на използваните инструменти - величината на корелацията между тестовете за интелигентност и тестовете за креативност зависи от конкретните използвани

методики; 2/условията за провеждане на тестирането - при неограничение на времето и в игроподобна ситуация тази корелация е по-ниска; 3/ равнището на интелигентност - корелацията е по-силна в групата на ниско интелигентните и практически отсъства в групата на индивидите с високи способности.

Получените от нас резултати откриват възможност за изследване и на личностовата обусловеност на взаимовръзката интелигентност - креативност.

Междуполови различия се наблюдават както по отношение на величината на изследваните показатели (момчетата превъзхождат значимо момчетата по оценката за творческа мотивация и при вербалните индикатори за творческо мислене, докато тяхните връстници генерират повече оригинални отговори при решаването на графичните задачи) , така и в характера на тяхната взаимовръзка. Факторът пол влияе както върху връзката личностови характеристики - параметри на креативността, така и върху начина, по който тези корелационни връзки се повлияват от ефектите на интелигентността.

Тези резултати още веднъж потвърждават необходимостта да се отчита факторът пол при планиране, организиране и провеждане на изследвания по проблемите на творческото мислене и решаване на проблеми. И ако засега е трудно да се даде някакво задоволително теоретично обяснение на тези различия, то е очевидна необходимостта както от допълнителното изследване на тези проблеми, така и от приложение на резултатите в конкретната психологическа работа в училище, в семейната и професионална консултация.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕТО са изложени основните обобщения, които проведените изследвания позволяват да бъдат направени в областта на творческата организация на личността и пътищата за нейното изследване; очертават се възможните научноизследователски и практически сфери на приложение на резултатите от дисертационния труд.

Получените резултати очертават многомерната и многофакторна структура на индивидуалната креативност, която не би могла да се измери и оцени еднозначно и само в чисто количествен план. Индивидуалните различия в креативността се проявяват не само в различната степен на развитие на различните способности за творческо мислене. Изследваните елементи на мотивационно-динамичната сфера на личността също са свързани по различен начин и в различна степен с когнитивните измерители на творческия потенциал; качествено своеобразие на тези взаимовръзки и специфичният им начин на функциониране са един от елементите на творческата организация на индивида. Характерът на тези връзки зависи от пола на изследваните лица и, по всяка вероятност, от възрастта.

Специфичната социална ситуация на развитие в дадена възраст и изградената вътрешната позиция на индивида в резултат на взаимодействието между процесите на развитие и външните условия оказват влияние върху развитието на личността като цяло и върху личностовопсихологическите механизми на творческото поведение в частност. Младите хора днес са изправени пред необходимостта да използват максимално ефективно своя интелектуален потенциал и личностови ресурси за решаване на сложните задачи, които поставя пред тях потребността от самоактуализация в условията на социална промяна. И личностовопсихологическите изследвания на творческото поведение на индивида могат да бъдат източник на ценна информация в тази област, основа както на бъдещи проучвания, така и на конкретна психологическа работа.

Генерализацията на получените резултати е неизбежно ограничена от характера на изследваната съвкупност, от спецификата на използваните инструменти; от избрания критерий за креативност - Торанс тестовете за творческо мислене. Заедно с това обаче избраният подход предоставя богати

възможности и дава редица предимства при изследването на творческата личност.

Използването на тестови индикатори за творчество позволява изследването на широки популации, неселекционирани предварително на базата на обективни творчески постижения или чрез експертна оценка за креативност; а това, от своя страна, разширява общопсихологическите измерения на изследванията на творчеството - акцентът пада върху търсенето на личностовите механизми и предпоставки за творческо поведение, а не върху изследването на специфичните личностови характеристики на групата на творците. Този подход дава възможност също така да се приложат идентичен дизайн и изследователски инструментариум към различни по възраст, пол, социално-икономически статус и равнище на постижения популации, като по този начин се верифицират експериментално регистрираните закономерности и възможностите за генерализация на получените резултати.

Получените резултати дават своя принос както към изграждането на картината на индивидуалния творчески потенциал на личността, така и за усъвършенстването на методологическите и методическите подходи към неговото изследване. Надяваме се, че познанието, което те носят, ще стимулира бъдещата работа в тази област като очертава перспективни изследователски насоки и нови хипотези за разработване и теоретична и експериментална проверка.

ПРИНОСИ

I. От теоретичен характер

1. Осъществен е широк теоретикометодологически анализ на личностовопсихологическите изследвания на творческата продуктивност с аргументирана критична преценка на възможностите и ограниченията на различните изследователски подходи.

2. Предложена е нова класификация на изследователските подходи в областта на изследванията на личностовите предпоставки за творческа продуктивност на базата на използваният от тях начин за идентификация на творческата личност.

3. Обосновани са методологическите и методически възможности за диагностика на индивидуалната креативност на базата на личностовопсихологическите ѝ параметри

II. От приложен характер

1. Аprobация за български условия на скалата за творческа мотивация на Е.П.Торанс (съвместно с И.Паспаланов).

2. Аprobация на скалата за измерване на личностовата ригидност на И.Паспаланов за горна училищна възраст.

3. За първи път в български условия се прилага скалата за толерантност към неопределеност на Д.МакДоналд.

4. Извършено е оригинално комплексно личностово-психологическо изследване на творческата продуктивност с използването на Вербалната и Графичната Форми на Торанс-тестовите за творческо мислене

5. На базата на направените анализи се предлага нова насока за изследване на взаимовръзките интелигентност - креативност: чрез личностовите модератори на тези взаимовръзки

СПИСЪК НА НАУЧНИТЕ ПУБЛИКАЦИИ ВЪВ ВРЪЗКА С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА НА КАТЯ ГЕОРГИЕВА СТОЙЧЕВА

1. Стойчева, К.; Желязкова, Ж.; Паспаланов, И. Взаимовръзка между формално динамични и съдържателни характеристикити на личността при ученици с творчески постижения, Доклад на II българо-съветски симпозиум "Психология и практика", Варна, 1986

2. Стойчева, К. Експериментално изследване на интелигентност и творческо мислене при ученици от шести клас, Доклад на XIII Международен семинар по съвременни тенденции в образованието, Благоевград, България, 1989

3. Стойчева, К. Оценяване на творческия потенциал на учениците от страна на техните учители, Съобщение на Втората международна младежка школа по психология, Елените, България, 1989

4. Стойчева, К. Структура на професионалнозначимата информация за учителите, сп. Образование и професия, 1990, кн.10

5. Желязкова, Ж.; Стойчева, К. Творческата изява в юношеска възраст, сп. Култура \под печат\

6. Стойчева, К.; Желязкова, Ж. Аз-образ и потребност от постижение при ученици с творчески постижения, Българско Списание по Психология, 1992, кн.2

7.Stoycheva, . Relationships between creative thinking abilities, Paper presented at the Ninth World Conference on Gifted and Talented Children, The Hague, 1991

8.Lazarova,L.; Stoycheva,K. Children's creative development as an aspect of learning programming in a regular school environment, in: Cognitive Models and Intelligent Environments for Learning Programming, NATO Advanced Research Workshop, Genova, Italy, 1992

9.Stoycheva,K. Giftedness as a Risk, Paper presented at the International Conference "Children at Risk", Bergen, Norway, 1992

10.Stoycheva,K. Intelligence - Creativity Relationship: Are Creative Motivation and Need for Achievement Influencing It? in: E.A.Hany and Heller,K.A.(Eds.) Competence and Responsibility (Third ECHA Conference), vol.1, 1992, Hogrefe & Huber Publishers